

SAMOHRANE MAJKE I NJIHOVA MREŽA PODRŠKE: SOCIODEMOGRAFSKO ISTRAŽIVANJE VANBRAČNOG RODITELJSTVA U SRBIJI

Biljana STANKOVIĆ *

"Trebam mi nečiji zagrljaj, da ne moram da uvek budem taj koji će da se probudi i vuče. Da ne moram uvek da budem i muškarac, da mogu da budem samo majka."

Cilj rada je da se identifikuju i opišu teškoće sa kojima se suočavaju porodice sa decom rođenom van braka, prvenstveno jednoroditeljske, sagleda pomoć i podrška koja im je dostupna, učešće oca u odgajanju dece, kao i očekivana pomoć države. To predstavlja prvi korak ka boljem upoznavanju i razumevanju potreba ovih porodica. U radu se predstavlja deo rezultata istraživanja koje je sprovedeno u Beogradu na uzorku od 100 ispitanica, majki dece predškolskog uzrasta, rođene van braka. Istraživanje je bilo anonimno, sprovedeno putem metode intervjua. Na ovom mestu u fokusu su teškoće i potrebe posebno vulnerabilne grupe ispitanica koje same odgajaju decu (79 majki). Rezultati su u saglasnosti sa istraživanjima iz naše i drugih sredina. Majke koje same odgajaju decu rođenu van braka suočavaju se sa brojnim teškoćama. Utočište nalaze najčešće u okviru svojih primarnih porodica, nosioci pomoći i podrške su pre svega njihovi roditelji, najviše majke, takođe i braća i sestre, sa kojima najčešće i žive u domaćinstvu. Na pomoć oca deteta u rešavanju problema može da računa svaka peta majka, a u svakodnevnom odgajanju deteta tek svaka deveta. Trećina dece, međutim, nema nikakav kontakt sa svojim očevima. Od države, tri četvrtine od ukupnog broja ispitanica očekuje da pruži podršku majkama koje same odgajaju svoju decu rođenu van braka.

Cljučne reči: vanbračna rađanja, samohrane majke, očevi, mreža podrške

Rađanje van braka i porodice samohranih majki

Među značajnim promenama u bračnom i porodičnom ponašanju koje se u poslednjih nekoliko decenija odvijaju u svim evropskim zemljama je i sve prisutnije razdvajanje braka i roditeljstva koje se ogleda u porastu rađanja van braka. Najviše vanbračnih rađanja odvija se u okviru vanbračnih zajednica, kohabitacija (Kiernan, 2002; Sobotka, Toulemon, 2008). Ipak, najviše kohabitata vidi svoju zajednicu kao fazu u bračnom procesu, i brak i dalje ima primat u Evropi (Hiekel, Liebroer, Poortman, 2012). Kohabitacija u velikoj meri predstavlja "bračnu probu" i najzastupljenija

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd.

je u mlađem uzrastu, a najčešće nije odgovarajući "milje" za gajenje dece – među kohabitantima je mnogo više parova bez dece (Gamundi, González, Maruri, 2009). U većini evropskih zemalja do trećeg rođendana svog prvog deteta žene češće sklope brak nego što ostaju u kohabitaciji (Perelli-Harris et al, 2012a). Kohabitacione veze koje posle rođenja deteta nisu prerasle u brak podložnije su raskidu, pa su deca koja rastu s roditeljima koji žive u kohabitaciji izložena znatno većem riziku njihovog razlaza nego deca čiji roditelji žive u braku (Andersson, 2002; Manning, Smock, Majumdar, 2004; Liefbroer, Dourlein, 2006; Osborne, Manning, Smock, 2007). U evropskim razmerama, svako peto dete rođeno u kohabitaciji pre svog petog rođendana iskusi razlaz svojih roditelja, a tek svako deseto dete rođeno u braku ili kohabitaciji pretvorenoj u brak (Kiernan, 2004).

Usled porasta nestabilnosti braka, rasprostranjenosti kohabitacija i drugih manje stabilnih partnerskih zajednica, a u nekim zemljama i visoke učestalosti rađanja među samim majkama, povećava se i procenat jednoroditeljskih porodica širom Evrope. Sa izuzetkom Francuske, i osim u nordijskim zemljama gde je procenat majki koje žive u kohabitaciji i samih majki približno jednak, u ostalim zemljama su majke koje žive bez partnera brojnije (Sobotka, Toulemon, 2008). I obimna Anкета o fertilitetu i porodici ukazala je na univerzalni trend da se odgajanje dece od roditelja u braku "pomera" manje prema roditeljima u kohabitaciji, a više ka samim majkama (Heuveline, Timberlake, Furstenberg, 2003).

Veliki porast udela vanbračnih rađanja u zemljama u tranziciji nakon 1990. godine često je skoncentrisan među nižim socijalnim slojevima (Hamplova, 2007; Chaloupkova, 2007; Zeman, 2007; Perelli, Gerber, 2011; Brzozowska, 2014). Veća povezanost rađanja van braka s majkama nižeg obrazovanja uputila je istraživače na definisanje "modela nepovoljnih uslova" prisutnog širom Evrope, jer niže obrazovanje majki, uz nestabilnost vanbračnih veza, može voditi negativnim ishodom u socijalnoj, emocionalnoj i ekonomskoj sferi (Perelli-Harris et al., 2012b). Veća prisutnost rađanja van braka među majkama nižeg obrazovanja je i u Srbiji (Penev, Stanković, 2010). Neki autori smatraju da se pretpostavljenim "modelom nepovoljnih uslova" mogu objasniti individualne razlike i razlike među subnacionalnim regionima, a da postavka Druge demografske tranzicije, koja naglašava promene u sistemu vrednosti, daje uvid u razlike među zemljama (Lappegård, Klüsener, Vignoli, 2014).

Jednoroditeljske porodice su u svim evropskim zemljama izložene većem riziku od siromaštva nego porodice sa oba roditelja, i siromaštvo dece koja žive samo sa majkama je najizraženije (Gornick, Jäntti, 2012). U zemljama Evropske unije svaki drugi samohrani roditelj sa jednim ili više izdržavane dece je u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti, a rizik

je najmanje dvostruko veći nego u bilo kojoj drugoj grupi stanovništva (Eurostat, 2013). Razlike među zemljama su velike pa je, na primer, stopa siromaštva samohranih roditelja u Češkoj, Litvaniji, Letoniji, Irskoj, Portugaliji, Velikoj Britaniji duplo veća nego u Danskoj, Finskoj, Norveškoj (Lelkes, Zolyomi, 2008). I u najbogatijim evropskim zemljama samohrane majke su naglašeno najsiromašnija kategorija, uz izražene razlike među zemljama, uslovljene individualnim karakteristikama majki i socijalnom politikom države. Siromaštvo samohranih majki je manje ako žive u domaćinstvu u kome ima više odraslih, zaposlenih i obrazovanih članova, i u zemljama koje sprovode izdašnu, sveobuhvatnu i univerzalnu socijalnu politiku (Brady, 2012). Podrška države u vidu dodatka za decu ima značajnu ulogu u dopunjavanju prihoda domaćinstava samohranih majki, a uticaj na smanjenje siromaštva zavisi od izdašnosti i modela sistema davanja (Van Lancker et al., 2012), a od uticaja su i neke mere za usklađivanje rada i roditeljstva (Ugreninov et al., 2013). Takođe, nedostajuće resurse u velikoj meri obezbeđuju roditelji samohranih majki. Babe i dede "nadoknađuju" roditelja koji nedostaje, ublažavajući nepovoljnosti mnogostrukim ulaganjima u vidu emocionalne, finansijske, praktične pomoći i učešća u odgajanju unuka (Coall, Hertwig, 2011).

Jedan od velikih izazova sa kojim se suočava porodica samohranih majki je i održavanje bliskih i podržavajućih odnosa između očeva i dece sa kojom ne žive, uključujući i finansijski doprinos. Očevi koji nikada nisu živeli sa svojom decom, u odnosu na očeve koji su pre razlaza živeli u bračnoj ili vanbračnoj zajednici, najmanje su prisutni u životima svoje dece (Mc Clain, De Maris, 2013). Među očevima koji malo ili nimalo ne brinu o svojoj deci sa kojom ne žive više je mladih roditelja, sa nižim obrazovanjem i decom rođenom van braka, koji uglavnom ne daju ni alimentaciju za decu (Cheadle et al, 2010).

Vanbračna rađanja i vanbračne zajednice u Srbiji

Prema poslednjim podacima, svako četvrto dete u Srbiji rođeno je van braka (24,7%), što je u poređenju sa ostalim evropskim zemljama umereno visoko procentno učešće vanbračnih rađanja. Implikacije rađanja van braka veoma se razlikuju prema tome da li se odvija u okviru zajednice i dete podiže roditeljski par, ili je reč o majci koja živi sama, bez partnera. O tome koliko se rađanja van braka odvija u vanbračnim zajednicama, kohabitacijama, a koliko među samohranim majkama, može se samo posredno zaključivati.

Rezultati Popisa 2011.

O niskoj zastupljenosti vanbračnih zajednica u Srbiji do sada se znalo samo na osnovu anketnih istraživanja (Bobić, 2006, Petrović, 2011). Pitanje o *de facto* bračnom statusu prvi put je uključeno u sadržaj Popisa 2011. godine. Prema rezultatima popisa, u vanbračnoj zajednici u Srbiji živi 236.063 lica, što je učešće od 3,8% u ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina. U ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina koje nije u braku udeo lica koja žive u vanbračnim zajednicama iznosi 8,5%, a u ukupnom stanovništvu koje živi u zajednici (bračnoj i vanbračnoj) 6,7%. U poređenju sa ostalim evropskim zemljama, u Srbiji je rasprostanjenost vanbračnih zajednica niska (Kiernan, 2002; Gubernskaya, 2008).

Među osobama koja žive u vanbračnoj zajednici, učešće lica iz grupe 15 do 19 godina je nisko (2,3%), najveće je u grupi 30 do 34 godine (16,1%), zatim konstantno opada i najniže je kod najstarijeg stanovništva (1,5%). U ukupnom stanovništvu koje živi u zajednici, najveći procenat lica u vanbračnoj zajednici je u najmlađoj starosnoj grupi 15 do 19 godina (57,5%), jedinoj u kojoj nadmašuje udeo lica u braku. Zatim se smanjuje i već u grupi 25 do 29 godina je sveden na trećinu vrednosti. U starosti 55 do 59, udeo iznosi samo 3,5%, a u grupi 70 godina ili više □ duplo manje.

U vanbračnoj zajednici je najviše, četiri petine, lica koja nisu sklapala brak. Zatim slede razvedeni (11,8%), obudoveli (2,8%), a najmanje je osoba u zakonskom braku koje žive odvojeno od bračnog partnera (1,0%). Na osnovu starosne strukture i veoma visokog učešća lica koja nisu sklapala brak, može se pretpostaviti da i u Srbiji, kao i u većini evropskih zemalja, vanbračne zajednice uglavnom predstavljaju fazu u bračnom procesu, a ne alternativu braku (Hiekel, Liebroer, Poortman, 2012).

Prema školskoj spremi, najbrojnija su lica sa završenom srednjom školom (oko 50%), a najmanje brojna sa višom ili visokom (oko 15%). U ukupnom broju lica koja žive u zajednici najveća zastupljenost lica koja žive u vanbračnoj zajednici je kod najmanje obrazovanog stanovništva, tj. kod lica bez školske spreml ili sa osnovnom školom (7,5%), a najmanja kod lica sa višom ili visokom školom (5,6%). Od uticaja mogu biti i obrazovne karakteristike stanovništva romske nacionalne pripadnosti, koje se izdvaja po izuzetno visokom udelu lica koja žive u vanbračnim zajednicama, u običajnim brakovima, a ujedno ima i najnepovoljniju obrazovnu strukturu. U vanbračnim zajednicama živi četvrtina (24,6%) od ukupnog stanovništva Roma, odnosno više od trećine (36,3%) svih Roma koji žive u zajednici.

Popis 2011. godine takođe omogućava uvid u neke karakteristike porodica vanbračnih parova. U Srbiji ih ima 116.914, što čini 5,5% od ukupnog broja porodica. Porodice vanbračnih parova bez dece su malobrojnije (48.943), i njihovo učešće iznosi 2,3%, a udeo broj porodica sa decom je

3,2% (67.971). Deca mogu biti zajednička, ili jednog ili oba partnera iz prethodne zajednice ili braka. Najviše, skoro polovina porodica vanbračnih parova je sa jednim detetom, nešto više od trećine je sa dva, svaka deseta sa tri deteta, 3,7% porodica je sa četvoro, a 2,0% sa petoro ili više. U odnosu na porodice bračnih parova razlika je najveća u udelima porodica sa troje ili više dece, pa je zastupljenost porodica sa četvoro dece tri i po puta veća, a porodica sa petoro ili više dece skoro sedam puta veća kod vanbračnih parova. Najviše, skoro tri četvrtine, dece je mlađeg uzrasta, do 14 godina, petina dece je od 15 do 24 godina, a samo 5,7% ima 25 godina ili više. U odnosu na porodice bračnih parova, znatno je veća zastupljenost dece mlađeg uzrasta i manja dece starijeg uzrasta, a razlika je najveća u učešću dece stare 25 godina ili više.

Priznanje očinstva

Na osnovu rasprostranjenosti i odlika vanbračnih zajednica utvrđenih Popisom 2011, ne može se zaključiti da se većina rađanja van braka u Srbiji odvija u njihovom okviru, a to sledi i iz udela priznanja očinstva. Iz podataka o priznatim očinstvima raspoloživih za period 1960-2004 ne proizilazi da raste udeo dece rođene van braka iz stabilnih kohabitacionih zajednica (Stanković, Penev, 2010). Naime, 2004. godine, 40% vanbračno rođene dece očevi su priznali, te je vrlo verovatno da je veliki procenat majki koje o deci koju su rodile van braka brinu same. Sve je ređe i sklapanje braka roditelja posle rođenja deteta, iste godine je tek svako 33. dete na taj način postalo bračno (1960. godine svako peto). Utvrđivanje očinstva je neophodno da bi zakonsko načelo o izjednačenju deteta rođenog van braka i u braku moglo da se ostvari u praksi uspostavljanjem pravnih odnosa između deteta i oca, i neophodno je da bi otac stekao svoje roditeljsko pravo. Roditeljska prava bračnih i vanbračnih roditelja su ista, i oni mogu da ih ostvaruju samostalno i zajednički. Ako žive zajedno, o detetu se staraju zajednički i sporazumno, a i onda kada ne žive zajedno, i kada prestane vanbračna zajednica, uz pismeni sporazum mogu da zajednički vrše svoja roditeljska prava (Kovaček-Stanić, 2007).

O istraživanju

U radu se predstavlja deo istraživanja posvećenog temi rađanja van braka u našoj sredini, sa ciljem da se identifikuju i opišu najveći problemi sa kojima se suočavaju porodice sa decom rođenom van braka, prvenstveno jednoroditeljske, sagleda pomoć i podrška koja im je dostupna, učešće oca u odgajanju deteta, kao i očekivana pomoć države. To predstavlja prvi korak ka boljem upoznavanju i razumevanju ovih porodica. Reč je o istraživanju sprovedenom tokom 2011/2012. godine, sa ciljem sagledavanja ovog fenomena u našoj sredini na individualnom planu, sa

aspekta jednog broja žena koje su u aktuelno vreme rodile dete van braka. Sprovedeno je u Beogradu, na uzorku od sto ispitanica, majki dece rodene van braka, a koja pohađaju predškolsku ustanovu. Uzorak je prigodan, a po svojim demografskim obeležjima, u meri u kojoj je to bilo moguće, odražava osobine populacije vanbračnih majki Beograda. Specifičnost i osetljivost teme odredili su izbor predškolske ustanove kao mesta pogodnog za istraživanje, gde je na osnovu dokumentacije bilo moguće identifikovati ispitanice. Ispitanice su pokazale spremnost, pa i želju da o svojim iskustvima otvoreno razgovaraju. Velika većina direktora, stručnih saradnika i vaspitača beogradskih predškolskih ustanova sa kojima je ostvaren kontakt bila je spremna da omogućiti sprovođenje istraživanja, iako je kod izvesnog broja bilo otpora, što ukazuje na predrasude prema ovoj temi čak i među stručnjacima.

Istraživanje je bilo anonimno i sprovedeno je metodom intervjuja. Za tu svrhu sačinjen je upitnik sa preko 50 pitanja, standardizovan u velikoj meri, koji se prilagođavao toku razgovora onako kako je to određivala atmosfera ispitivanja, kao i potreba da se dobiju odgovori svih majki na sve relevantne teme. Pitanja su se odnosila na motivaciju za rađanje van braka i tok veze, materijalne i stambene uslove života, svakodnevne teškoće sa kojima se suočavaju, učešće oca u odgajanju deteta, mrežu podrške, kao i sagledavanje specifičnosti i obima potrebne podrške od strane užeg i šireg socijalnog okruženja.

U ovom radu, daju se sociodemografske osobine svih 100 ispitanica, identifikuju njihovi najveći problemi i očekivana pomoć države. Ipak, analiza na ovom mestu se u najvećoj meri odnosi na iskustva, razmišljanja i svakodnevni život samohranih¹ majki, pošto one sa svojom decom, zajedno sa ostalim jednoroditeljskim porodicama, čine vulnerabilnu grupu koja zahteva posebnu društvenu pažnju. Pitanja i odgovori vezani za dete rođeno van braka odnose se na dete koje je smešteno u vrtić. Kod majki sa više dece rodene van braka to je uglavnom najmlađe dete.

Sociodemografske karakteristike ispitanica

Starost ispitivanih majki je od 20 do 47 godina. Ispitanice stare 25 do 34 godine, kao i 35 do 47 godina čine dve brojno jednake grupe (45, odnosno 44). Najmlađih majki, od 20 do 24 godine, je 11.

Nacionalnost većine ispitanica (84) je srpska, 13 ispitanica su Romkinje, dve Jugoslovenke i jedna Crnogorka.

Prema *obrazovanju*, većina ispitanica ima završenu srednju školu (44), svaka peta (21) fakultet, a isto toliko osnovnu školu ili manje od nje. Višu

¹ I pored izvesne negativne konotacije, koristi se termin "samohrana majka" kako bi se jasno ukazalo da je reč o ispitanicama koje same, bez partnera, odgajaju svoju decu rođenu van braka (one su prema bračnom statusu neudate ili razvedene).

školu ima sedam, magisterijum šest i specijalizaciju jedna ispitanica. Bez škole je samo jedna majka, Romkinja, i ona je u vreme ispitivanja pohađala kurs opismenjavanja.

U trenutku ispitivanja, 65 ispitanica je bilo *zaposleno*. Od 35 nezaposlenih samo deset nikada nije radilo, i one nemaju radni staž, kao ni šest koje su radile, samo neprijavljeno.

Stambeno pitanje većine ispitanica (39) rešeno je preko roditelja. One žive u zajedničkom domaćinstvu sa jednim ili oba roditelja, češće majkom, u stanu ili kući. Oko četvrtina ispitanica (27) živi u sopstvenom stanu ili kući, a 18 su podstanari. Šest ispitanica ima rešeno pitanje stana preko partnera, odnosno oca deteta, sedam na drugi način, a u "kontejner naselju" žive tri ispitanice.

Ukupan *stambeni prostor* se kreće u rasponu od 10 do 200 m², a 70% njih živi u prostoru 60 m² i manjem. Najviše (43) živi u prostoru od 11 do 20 m² po članu.

Prema *bračnom stanju*, 81 ispitanica je neudata, 18 je razvedenih, a jedna udovica.

Prema *broju dece*, najviše ispitanica (71) ima jedno dete. 16 majki ima dvoje, šest troje, po dve dve majke četvoro i petoro dece, tri majke šestoro dece.

Dvadeset jedna ispitanica živi u *vanbračnoj zajednici* sa partnerom i detetom/decom, a sedamdeset devet je *samohranih majki*. Domaćinstva svih vanbračnih zajednica, osim jedne, čine samo roditelji i dete/deca. Od 79 samohranih majki, međutim, većina (45) živi sa jednim ili oba roditelja, a često i proširenom porodicom, a 32 majke žive same sa detetom/ decom.

Izvori prihoda su različiti, redovni i povremeni – plata, penzija, alimentacija, novčana podrška države, pomoć roditelja i bliže rodbine, dodatni poslovi, povremeni poslovi. Plata, sopstvena ili nekog od članova domaćinstva, je najčešći izvor prihoda – za tri četvrtine ispitanica. Domaćinstvo svake pete ispitanice prima penziju, i to roditeljsku, a samo u jednom slučaju porodičnu. Alimentaciju, u zvaničnoj formi ili kao neformalnu redovnu novčanu podršku očeva dobija nešto manje od polovine samohranih majki (37), kao i dve razvedene majke za svoju decu rođenu u braku.

Oko četvrtina ispitanica dobija dečji dodatak. To je i jedini prihod jedne majke, a svaka deseta raspolaže samo dečjim dodatkom i alimentacijom. Materijalno obezbeđenje prima svaka deveta ispitanica, uglavnom su to Romkinje i majke sa više dece. Novčana podrška države jedini je siguran prihod za dvanaest majki, koje samo povremeno rade. Roditeljski dodatak

prima pet ispitanica, a nadoknadu sa biroa zapošljavanja jedna. Četvrtina ispitanica ima finansijsku pomoć roditelja, a neke od njih i sestara i braće.

Ukupan prihod u porodici (domaćinstvu) se kreće od 12.000 do 250.000 dinara. Najviše, 40 ispitanica, ima prihod od 41.000 do 60.000 dinara. Prihod po članu porodice kreće se u veoma velikom rasponu od 2.500 do 75.000 dinara. Većina ispitanica (42) ima prihod po članu od 10.500 do 20.000 dinara. Poređenja radi, prema Anketi o potrošnji domaćinstva, prosečni mesečni prihod u domaćinstvu po članu porodice u Beogradskom regionu 2012. godine iznosio je 24.000 dinara (RZS, 2013). Prihod po članu porodice čak 71 ispitanice je manji od tog iznosa.

Najveći problemi sa kojima se ispitanice suočavaju u svakodnevnom životu – samohrane majke u fokusu

Sopstvene probleme ispitanice su iskazale odgovarajući na pitanje zatvorenog tipa sa alternativama – novčani, stambeni, vezani za posao, zdravstveni, čuvanje dece, pomoć u kući, vaspitanje deteta, sa partnerom, neprihvatanje ili odbacivanje od strane okoline, usamljenost, nešto drugo, šta? Od pobrojanih su zatim izdvajale dva najvažnija problema.

Samo jedan problem izdvojilo je petnaest majki, a većina je navodila više, od dva do osam, i to samohrane majke prosečno tri, a majke koje žive u vanbračnoj zajednici prosečno dva problema. Ima i majki koje smatraju da nemaju velikih problema, i u grupi od sto ispitanica njih je pet, četiri koje žive sa partnerom i jedna samohrana majka.

Prvi po učestalosti i važnosti za sve majke su novčani problemi, ali se samohrane sa njima suočavaju mnogo češće, što važi i za probleme u vezi sa poslom. Na prvo i drugo mesto po težini, odmah posle novčanih, samohrane majke svrstavaju stambeni problem, a taj problem, međutim, nema nijedna ispitanica koja živi u vanbračnoj zajednici. Osećanje usamljenosti teret je samo samohranih majki, kao i neprihvatanje okoline zbog vanbračnog statusa, takođe i zdravstveni problemi, a one se, po prirodi situacije, suočavaju i sa problemima u vezi sa ocem deteta.

Kada se posebno posmatra grupa samohranih majki (79), u njoj je novčani problem posebno naglašen (58 ispitanica):

"Kad bih imala više novca, lakše bih rešavala probleme. Ne mogu da nađem ženu koja će da čuva dete za manje od 1.500 dnevno samo 4 dana u mesecu, to je potrebni minimum, a meni neprihvatljivo..."

Takođe i osećanje usamljenosti, koje pritiska svaku drugu samohranu majku (40):

"Najteži je taj psihološki osećaj da sve moramo same, ta neverovatna odgovornost, to zahteva više emotivne snage, a imamo manje emotivnog punjenja... Onda krenu i neke psihološke nesigurnosti, a

nama je dužnost da uvek budemo na visini, da pružimo detetu entuzijazam i sliku zadovoljne mame..."

Slede problemi u vezi sa poslom (34), a to je vrlo često nemogućnost da se nađe bilo kakav posao:

"Na birou sam od 2007. godine, samo jednom su me zvali..."

Svaka treća samohrana majka (26) ima probleme u vezi sa stambenim pitanjem, slično kao i teškoće u vezi sa vaspitanjem deteta (24):

"Puna je kuća i dolazi do konflikata, i podstanari smo pa stalno utišavamo Matiju. Svim silama ću da se potrudim da se osamostalim..."

"Fali nam muški uzor. Sve smo žene. Mama, sestra, sestričina, kuma, moje drugarice..."

Svaka četvrta majka (19) ima problem čuvanja dece, onda kada nisu u vrtiću ili su bolesna:

"Kad negde moram da idem uvek ih vodim sa sobom. Sad sam na bolovanju, onda na odmoru, a kad počnem da radim biće mi problem kad radim popodne."

Svaka šesta ispitanica (13) se suočava sa zdravstvenim problemima, svoje dece ili sopstvenim:

"Pre dve godine sam operisala štitnu žlezdu, moraću letos i drugi deo. Kod Kineza za posao od jutra do mraka, i vikendom, dobije se 1.000 dinara, bez obroka, a ja imam dete, ko će da ga čuva... Ima i astmu, stalno traži da budem pored njega..."

Svaka sedma majka (11) navodi probleme sa ocem deteta:

"Bilo bi mnogo lakše kad bi tata malo više učestvovao... Ranije je više kupovao detetu, sad mu je zadnji put kupio patike za rođendan prošle godine."

Devet majki oseća i nedostatak pomoći u kući. Neprihvatanje okoline zbog vanbračnog statusa navode samo četiri majke:

"Nisam nikad dozvolila da deca u školi kažu da nemaju oca, da ih ne bi odbacili. Kod nas Roma to nije neobično, ali u drugoj sredini jeste. Jednom je došao kući iz škole plačući, rekla sam mu da kaže da ima oca, da mu se ne rugaju."

Mreža pomoći i podrške samohranih majki

Podrška u rešavanju problema

Osim sedam samohranih majki koje nemaju nijednu blisku osobu kojoj bi se obratile u situaciji kada se suoče sa nekim većim problemom, ostale ispitanice mogu da računaju na pomoć. Ona potiče iz najmanje jednog

izvora (17 ispitanica). Najviše majki može da računa na podršku iz dva ili tri izvora (44 ispitanice), deset majki na četiri izvora, a dve na pet.

"Uvek mogu da računam na roditelje, brata, prijatelje, i na širu porodicu, na dedu i druge. Porodica mi je divna, to je najveća stvar u životu" (32 godine, VSS, dete od 2 godine ometeno u razvoju, živi sa majkom).

Najčešći izvor pomoći su njihove primarne porodice. Ogromna većina ispitanica (61) dobija podršku od svojih roditelja, i to oba (30) ili jednog od njih (31), mnogo češće majke (26) nego oca (5).

"Prvenstveno na roditelje, najveću podršku imam od njih, i tako je uvek i bilo. I moralnu, i materijalnu, svaku" (26 godina, SSS, podstanar, dete od godinu dana, roditelji žive u unutrašnjosti).

Za dve trećine ispitanica (49) važni oslonci su takođe braća (22 ispitanice) i sestre (27). Na pomoć svojih rođaka može da računa šest ispitanica, a dve i na stariju ćerku. Podršku izvan porodice, od prijatelja, može da dobije 28 ispitanica:

"Uvek se trudim da se prvo oslonim na sebe. A onda na kumu, ona o meni zna više nego moji roditelji i sestra" (33 godine, SSS, dete od 2 godine, živi sa roditeljima).

Na pomoć oca deteta u rešavanju nekog većeg problema, može da računa 15 majki, a jedna na podršku njegovih roditelja.

"Kad je problem, on je uvek tu, za sve nas" (27 godina, VSS, nezaposlena, dete od 3 godine, živi sa roditeljima, trudnoća otkrivena posle raskida trogodišnje veze).

U trenutku ispitivanja deset ispitanica je bilo u emotivnoj vezi sa novim partnerom. Među njima, samo tri ispitanice mogu da se oslone na svoje nove partnere, a jedna ispitanica u rešavanju problema ima podršku i od oca deteta i od svog sadašnjeg partnera.

Sedam majki, međutim, nema nikoga ko bi im pomogao:

"Nemam roditelje, nemam rodbinu. Imam rođenu sestru, ali je na drugom kraju sveta... Skoro me zboleo zub, i sinusi, uhvatila me panika, šta bih sa njim da moram u bolnicu, ne mogu samog da ga ostavim u stanu" (41 godina, dete od dve godine, VSS).

"Podrška koju sam imala, nestala je. Majka mi je bila najveća podrška. Kad imaš roditelje, kad imaš naslon, mnogo je drugačije..." (31 godina, Romkinja, nezaposlena, podstanar, troje dece).

Pomoć u odgajanju dece

U svakodnevnom odgajanju dece, šest ispitanica nema nikoga ko bi mogao da im pomogne. Pet od njih pripada grupi majki koje ne mogu da računaju ni na koga ni kada se suoče sa nekim većim problemom:

"Nemam na koga da računam. Iz bolnice sam izašla na potpis, nema ko da mi čuva decu. Sad sam išla da primim injekciju pa sam svratila u školu da vidim kako je sin, ovaj od 9 godina..." (42 godine, Romkinja, sa zdravstvenim problemima, živi u socijalnom stanu sa petoro dece).

Sve ostale majke (73) mogu da računaju na nečiju podršku, iz najmanje jednog izvora (17 ispitanica). Pomoć najčešće stiže iz dva ili tri izvora (43 ispitanice), a za 12 majki iz četiri ili pet. I pomoć u odgajanju uglavnom potiče iz njihovih primarnih porodica. Najčešći izvor podrške su roditelji (63 ispitanice), i to oba (17) ili jedan od njih (46), otac (8) i mnogo češće majka (38):

"Mame i tate, tetke, svi su tu pored mene. Svisnula bih bez njih. Ja ne znam šta rade žene koje nemaju nikoga" (39 godina, SSS, nezaposlena, živi sama sa detetom od 3 godine).

Zatim su to sestre (16) i braća (15), pa šira familija na koju može da računa 13 ispitanica. Isto toliko majki dobija pomoć iz drugih izvora – vrtić, prijatelji, dadilja, starije ćerke, sadašnji partner. Na pomoć oca deteta može da računa devet ispitanica, a na njegove roditelje tri.

Učešće oca u podizanju, odgajanju i finansiranju dece sa kojom ne žive

Viđanje sa decom

Prema rečima samohranih majki, nešto više od trećine dece (28 dece) nema nikakav kontakt sa svojim ocem:

"Videli smo se jednom za vreme trudnoće. Video je Mišu kad je imao 3 meseca, lepo je reagovao. Ali, samo tada. Opet je nastala distanca i više ga nikad nije video" (29 godina, dete od godinu i po dana, partner prekinuo vezu kad je otkrivena trudnoća).

Samo sa majkom odrasta i jedno dete čiji je otac umro.

Nešto manje od dve trećine (50 dece) se viđa sa svojim očevima. Najčešće je to jednom do tri puta nedeljno (18 dece). Ima i dece koja se sa svojim očevima viđaju svakodnevno, njih je devetoro. Dva do tri puta mesečno je u kontaktu sa ocem sedmoro, a jednom mesečno osmoro dece. Dvoje dece se viđa sezonski sa ocem, u zavisnosti od njegovog posla, a troje nepredvidivo, bez neke pravilnosti:

"Blizu su, u istom ulazu, pa se viđaju. Koliko, zavisi od toga kako tati odgovara. Nekad svaki vikend spava kod njega, ili idu negde, a nekad se po dva meseca ne vide" (35 godina, dete od 6 godina, trudnoća otkrivena posle prekida zajednice).

"Godinu dana ne daje ništa, ne pita, onda se pojavi, hoće da je vidi, čuje... Videli su se u septembru, krajem novembra, dva puta u decembru" (34 godine, dete od 2 godine, trudnoća u zajednici, razlaz kad je dete imalo godinu i 4 meseca).

Troje dece se viđa, ali retko sa svojim očevima:

"Retko, sad se nisu videli 6 meseci, pre toga 8 meseci, ukupno su se videli desetak puta" (36 godina, dete od 2 godine, trudnoća u zajednici, prekid u 7. mesecu trudnoće).

Posebno osetljivu grupu čine deca koju očevi nisu priznali. U situacijama kada je do prekida partnerske veze došlo odmah po otkriću trudnoće ili ubrzo nakon toga, ne samo da očinstvo nije priznato, već nema nikavog kontakta očeva i dece. Tako, 17 (od 27) očeva koji nisu priznali svoju decu uopšte ne finansira, ne viđa i ne učestvuje u odgajanju svoje dece. To, po prirodi situacije, važi i za još dva oca koji nisu znali za trudnoću.

"Nisu u kontaktu. Svaka majka bi volela da dete zna oca, da ga viđa... Ona ide u vrtić, dolaze očevi. Rekla je da je njen deda i tata i deda. Rekla sam joj da ona ima oca, da će ga upoznati kad poraste..." (30 godina, dete od 5 godina, veza 4 godine, trudnoća, zakazano venčanje, partner napustio u 4. mesecu trudnoće).

Podizanje i odgajanje dece

Skoro trećina samohranih majki (28) odgaja decu bez ikakvog prisustva oca. Po mišljenju mnogih majki čija se deca viđaju sa svojim očevima, međutim, to nije dovoljno da bi se smatralo doprinosom u odgajanju dece, pa još jedna trećina samohranih majki ocenjuje da očevi ne učestvuju u podizanju dece:

"Ne, jednostavno nije tu, par sati provede sa njim" (23 godine, dete od godinu dana, veza dve i po godine, razlaz u 4. mesecu deteta).

"Ne, učestvuje samo finansijski. Pola sata-sat što on provede sa njom je malo. Ona posle plače po ceo dan, ceo dan ga zove i spominje..." (27 godina, dete od godinu dana, veza 6 godina, prekid veze posle porođaja).

Tako, nešto manje od trećine samohranih majki (23) smatra da očevi koji ne žive sa decom učestvuju u njihovom odgajanju. Od toga, samo šest majki izjavljuje da to očevi redovno čine:

"Dve godine unazad redovno i aktivno, više puta nedeljno. Idemo i zajedno, na ručak, u šetnju. Pre toga nije znao ili nije hteo..."

(32 godine, dete od 6 godina, trudnoća otkrivena posle prekida petogodišnje veze).

A sedamnaest majki ocenjuje da su očevi povremeno, ili delimično prisutni u podizanju deteta:

"On se sa njim igra, sa njim je bolji fizički razvoj, motorika. Ali, nestalan je u posetama, nema trajnog dogovora, stvar je trenutnih želja, raspoloženja..." (36 godina, dete od godinu dana, zajednički život od otkrića trudnoće do drugog meseca deteta).

Međusobni odnos očeva i dece

Međusobni odnos očeva i dece sa kojom se viđaju skoro sve majke su pozitivno ocenile. Najviše, skoro polovina (23) odnos između deteta i oca je ocenila kao dobar:

"Dobar, ljubav se vidi na kilometar" (36 godina, dete od 3 godine, trudnoća u zajednici, raskid posle rođenja deteta).

"Dobar, kroz igru. One ga obožavaju, budu ga i željne, vreme koje provedu je kvalitetno vreme, kvalitetnije nego ceo moj dan..." (30 godina, deca od dve godine i godinu, otac ne učestvuje u finansiranju, ali učestvuje u odgajanju).

Petnaest majki smatra da je njihov odnos odličan:

"Odličan, obožavaju se, nemam šta da kažem. Kad je tu, dobar je otac. Voli je, brižan je" (37 godina, dete od godinu dana, trudnoća u zajednici, razlaz kad je dete imalo godinu dana).

Devet majki je odnos ocenilo neutralno, kao ni dobar ni loš:

"Ima neke bliskosti, ume povremeno da pita kad će kod tate, ali tata često obećava pa ne ispuni..." (35 godina, dete od 6 godina, trudnoća otkrivena posle prekida zajednice).

Samo četiri majke smatraju da je odnos među njima loš:

"Loš. Oni se vode kao dva neznanca" (41 godina, dete od 2 godine, veza 4 godine, otac deteta u braku, razlaz posle porođaja).

Učešće oca u finansiranju dečjih potreba

Dvadeset osam očeva ne daje nikakav finansijski doprinos odgajanju dece sa kojom ne živi (to, takođe, po prirodi situacije, važi i za dva oca koja nisu bila upoznata sa trudnoćom):

"I nema od čega, zato ja ništa i ne tražim, kad je već odlučio da ide svojim putem, nije ga priznao, nema nikakvu potrebu..." (21 godina, OŠ, nezaposlena, živi sama, dete od godinu dana, veza 2 meseca, razlaz u trudnoći).

Među njima, u vreme začeća deteta, petnaest je bilo u partnerskoj vezi, a trinaest je živelo u zajednici sa majkom deteta. Do razlaza je u dve trećine slučajeva došlo već tokom trudnoće.

Ostalih 48 očeva učestvuje u troškovima vezanim za podizanje dece, 32 oca redovno i 16 povremeno. Očevi daju svoj doprinos u novcu (16 očeva), novcu i kupovini (25) ili samo povremenoj kupovini (7). Dete čiji je otac umro dobija njegovu penziju.

Alimentaciju, u zvaničnoj formi ili kao neformalnu redovnu novčanu podršku očeva deci, dobija 37 ispitanica. Iznos alimentacije se kreće u širokom rasponu od 2.000 do 30.000 dinara. Iznos svake treće alimentacije je 5.000 dinara ili manje, isto toliko 6.000 do 10.000 dinara, kao i 15.000 dinara i više.

"Daje alimentaciju, otplaćuje kredit za stan u kome živimo, kupuje odeću, hranu, korektno, zaista" (46 godina, dete od 4 godine, veza 3 godine, zajednica od 7. do 10 meseca deteta).

"Sad je dao 20 eura od babe, kupio joj cipele. Njegovi su penzioneri, razumem da nema jer ne radi" (41 godina, dete od godinu dana, prekid zajednice kad je dete imalo 5 meseci).

"Kupuje hranu, ogrev, retko daje pare. Kupio je kolica, ogradicu, ono što treba za dete da se izvede..." (36 godina, živi sa troje dece kao podstanar, nezaposlena, veza godinu dana, prekid posle rođenja deteta).

"Ima meseci kad ne dobijem za dete ni dinara, kupi pelene, ili kašice, prošlog meseca smo dobili čokolino. Deda (njegov otac) kad primi penziju donese 500 dinara, ukupno 1.000" (30 godina, VSS, nezaposlena, živi sa roditeljima, dete od godinu dana, prekid četvorogodišnje veze po rođenju deteta).

"Kupi mu poneki poklon kad hoće, ili kad je nešto dogovoreno. To je njemu pušteno na volju, ja ništa ne određujem. Ne daje novac, samo u vidu poklona" (40 godina, dete od godinu dana, veza 4 godine, partner oženjen, ona želela dete, partner prihvatio).

Doprinos sedam očeva je sasvim mali, u vidu retkih kupovina:

"On ne radi, nema nikakva primanja, ne može ni da se očekuje. Opet, hvala mu, pošalje mi neki put kad ima..." (42 godine, zdravstveni problemi, živi od socijalne pomoći, petoro dece iz dve vanbračne veze).

Očekivana podrška države

Na pitanje da li država i društvo treba posebnu pažnju da posvete majkama koje su rodile decu van braka i njihovoj deci, od svih sto

ispitanica velika većina (76) odgovorila je potvrdno, izdvajajući među majkama koje su rodile decu van braka samohrane kao osetljivu grupu. Pri tom su mnoge od njih iznosile svoja iskustva:

"Ja nisam osetila nikakvu razliku. Za samohrane majke je svakako problem, samom čoveku koji podiže je mnogo teško, katastrofa, pretpostavljam, jer znam kako je meni koja imam svaku pomoć" (vanbračna zajednica, dvoje dece, zaposlena).

Jedna četvrtina ispitanica odgovorila je odrečno. Šest od njih smatra da rađanje van braka, samo po sebi, nije razlog za posebnu pažnju države i društva. Polovina ostalih majki iz ove grupe smatra da pomoć treba pružiti svima kojima je potrebna, a polovina da sve majke, ili sva deca treba da uživaju posebnu brigu države i društva. Najčešće, većina navodi potrebnu pomoć pri zapošljavanju (77), isto toliko i novčanu, kao i smeštaj dece u vrtić (73). Sledi pomoć pri rešavanju stambenog pitanja (63), slično kao i pravna pomoć (58) i dostupnost besplatnih savetovaništa za roditelje (58).

Ispitanice su od nabrojanih izdvajale dva najpotrebnija vida pomoći, i na prvom i drugom mestu najčešće je pomoć pri zapošljavanju (59). Zatim sledi novčana pomoć (42) i pomoć pri rešavanju stambenog pitanja (33). Prioritet pri smeštaju dece u vrtić je takođe važan (20), uz čestu konstataciju da takva mera već postoji. Redje je isticana potreba za pravnom pomoći (7) i dostupnost besplatnih savetovaništa za roditelje (3). Ima i drugih predloga i iskustava, koji se najčešće odnose na organizovanje čuvanja dece i slobodnog vremena, dokumentaciju i postupak za ostvarivanje prava.

Ispitanice su ocenjivale i sopstvenu potrebu za podrškom i pomoći države. Većina (68) ih smatra da bi im pomoć države bila potrebna. Najčešće su navođene egzistencijalne potrebe vezane za novac (28), posao (25) i stambeno pitanje (17). Među majkama koje žive u vanbračnoj zajednici, dve trećine smatra da im pomoć države nije potrebna. Sedam ocenjuje da im pomoć treba, uglavnom novčana, a tri majke Romkinje da bi odeća i obuća za decu bila dobrodošla. Potrebu za podrškom države ispoljile su pre svega samohrane majke, među kojima tri četvrtine ima egzistencijalni problem koji sama teško može da reši. Prvenstveno je to novčana pomoć, u nalaženju posla i u rešavanju stambenih pitanja. Mnoge od njih su, ipak, izrazile sumnju da se ta pomoć može i ostvariti:

"Sve što bi čovek tražio, ispalo bi nerealno, jer, generalno, živimo u siromašnoj državi."

Zaključna razmatranja

U evropskim okvirima, promene u partnerskom i bračnom ponašanju i sve učestalije rađanje van braka povezani su i sa porastom jednoroditeljskih porodica samohranih majki. Sociodemografska obeležja majki koje rađaju van braka u Srbiji utvrđena demografskim i sociološkim analizama ukazuju na nepovoljan društveno ekonomski položaj velikog broja ovih majki i njihove dece (Penev, Stanković, 2010; Petrović, 2011; Tomanović, Ljubičić, Stanojević, 2014). Najnoviji podaci Popisa 2011. godine o rasprostranjenosti vanbračnih zajednica i karakteristika lica koja žive u njima, kao i raniji podaci o priznanju očinstva, ne ukazuju da se rađanje van braka odvija prvenstveno u stabilnim zajednicama. Realna je pretpostavka da je veliki procenat majki koje žive bez partnera i same odgajaju svoju decu rođenu van braka. Rezultati istraživanja o kome je reč u ovom radu, uglavnom su u saglasnosti sa nalazima najnovijeg reprezentativnog istraživanja o jednoroditeljskim porodicama u Srbiji, koje je utvrdilo da "porodice nevenčanih majki u odnosu na ostale jednoroditeljske porodice funkcionišu pod značajnim rizicima" (Tomanović, Ljubičić, Stanojević, 2014: 82). Postoji podudarnost u rezultatima koji se odnose na materijalne nepovoljnosti, teškoće u ostvarivanju alimentacije, osećanje usamljenosti i upućenost na pomoć i podršku iz neformalnih mreža, najčešće roditelja. Slični su i rezultati ankete na reprezentativnom uzorku samohranih vanbračnih majki u Republici Srpskoj koji se odnose na značajne materijalne, stambene i teškoće u vezi sa poslom, kao i sa održavanjem kontakta sa ocem i ostvarivanjem alimentacije (Milošavljević, Stojanović, Vuković, 2002).

Uzorak u našem istraživanju je bio prigodan, a u izvesnom smislu i pozitivno selekcionisan. Naime, ispitanice žive u velikom gradu, dve trećine je zaposleno, obrazovna struktura je povoljnija nego kod populacije vanbračnih majki, deca pohađaju vrtić, uključujući i decu romske nacionalnosti, ispitanice imaju veoma razvijenu mrežu podrške. I pored toga, istraživanje može da doprinese sagledavanju svakodnevnog života i teškoća sa kojima se suočavaju majke dece rođene van braka, uz realnu pretpostavku da su one naglašenije u celoj populaciji ovih majki. Među ispitanicama, po većim i brojnijim teškoćama sa kojima se suočava, jasno se izdvojila grupa majki koje same podižu decu. Njihovi problemi u vezi sa poslom (nezaposlenošću) i novcem su veći, one imaju stambene probleme i teže organizuju čuvanje dece kada nisu u vrtiću, kao i veoma naglašeno osećanje usamljenosti i nemogućnosti da sa ocem deteta podele roditeljsku odgovornost i obaveze. U najvećoj meri, u rešavanju problema i svakodnevnom odgajanju dece oslonjene su na svoje primarne porodice, pre svega roditelje, kao i braću i sestre, a najčešće i žive u zajedničkom domaćinstvu. Kada se suoči sa većim problemom, na oca deteta može da

računa svaka peta samohrana majka, a u svakodnevnom odgajanju deteta samo svaka deveta. Tek svaka četvrta majka smatra da očevi koji se viđaju sa svojom decom i učestvuju u njihovom odgajanju. Nikakav kontakt sa svojim ocem nema približno trećina dece, i isto toliko očeva ne daje nikakav finansijski doprinos.

Upravo nedovoljno prisustvo i učešće oca, kako u životima dece, tako i svakodnevnim roditeljskim obavezama i roditeljskoj odgovornosti koju nose njihove majke, izdvaja se kao jedan od najznačajnijih aspekata rađanja van braka. Nestabilnost, kao jedna od bitnih odlika vanbračnih zajednica, neizvesnost vezana za njihovo trajanje i tok, kao i lakše odlučivanje na prekid nego u slučajevima bračne zajednice, odražava se najnepovoljnije upravo u situacijama kada se prekine vanbračna zajednica u kojoj su rođena deca. Ostvarivanje prava dece vezano za finansiranje i viđanje sa očevima, usled teškoća pravne prirode, daleko je teže nego u jednoroditeljskim porodicama nastalim na drugi način, razvodom ili smrću roditelja. Teže je ostvarivanje formalnih prava, ali i regulisanje održavanja veze između dece i očeva koji više ne žive zajedno, uključujući i vezu sa očevom familijom. U tom smislu u još nepovoljnijem položaju su porodice u kojima je majka i u vreme rođenja deteta živela bez partnera, ili koja nikada nije ni živela u zajednici sa ocem svoje dece. Manja postojanost vanbračnih zajednica i njihovo lakše i manje predvidivo raskidanje, uslovljavaju i osetljivi položaj majki i njihove dece rođene van braka, naročito izražen posle prekida vanbračne zajednice ili vanbračne veze. Sve ispitanice iz našeg istraživanja (sa izuzetkom jedne) u vreme začeća deteta bile su u partnerskoj vezi (55 ispitanica) ili zajednici (44) sa očevima svoje dece. U vreme ispitivanja, međutim, sa očevima svoje dece u zajednici je živela samo 21 ispitanica, a dve su bile u partnerskoj vezi bez zajedničkog života. U svim ostalim slučajevima, od začeća do trenutka ispitivanja, a reč je o deci predškolskog uzrasta, došlo je do prekida partnerskih veza i zajednica njihovih roditelja. Prekinuto je dve trećine zajednica, tokom trudnoće, ili, češće, u vreme posle rođenja deteta. Osim šest, prekinute su i sve partnerske veze, polovina u trudnoći i polovina posle rođenja deteta.

Odabrani rezultati istraživanja koji su prikazani u radu usmeravaju pažnju i na mere podrške države i lokalne zajednice. Moguće mere podrške jednoroditeljskim porodicama koje čine majke i deca rođena van braka, koje se izdvajaju kao najvulnerabilnije među jednoroditeljskim porodicama, koje su već same po sebi najosetljiviji tip porodice, nalaze se u više domena. U uslovima velike nezaposlenosti i niskog standarda, mere socijalne politike u vidu novčane pomoći i pomoći pri zapošljavanju imaju naglašenu važnost. Institucije sistema predškolskog vaspitanja i obrazovanja predstavljaju veoma bitnu podršku roditeljima koji sami odgajaju

decu, dostupnošću i odgovarajućim kapacitetima, cenom, radnim vremenom i razvijenošću usluga i raznih servisa pomoći porodici. Takođe, potpuniji obuhvat dece iz osetljivih grupa sistemom predškolskog vaspitanja i obrazovanja ima podsticajan uticaj na njihov razvoj i može da ublaži nejednakosti uslovljene materijalnim i socijalnim položajem njihovih roditelja. Dalje, razvoj savetovališta u okviru zdravstvenog, obrazovnog, predškolskog i socijalnog sistema može da donese višestruke dobrobiti. Među njima je i podrška odgovornom roditeljstvu, razvoj životnih veština i unapređenje odnosa među polovima.

Veće uključivanje muškaraca u porodični život i roditeljstvo izdvaja se kao izuzetno značajan cilj i u tome bi savetovališta za roditelje, uključujući i one buduće, mogla da odigraju važnu ulogu. Takođe, motivisanje i podrška očevima da se više posvete odgajanju dece sa kojom ne žive, što uključuje i davanje finansijske podrške, važan je cilj kome treba da teže savetovališta, kao i socijalne i pravne službe, a njegovo ostvarivanje doprinelo bi poboljšanju uslova za rast i razvoj dece koja žive samo sa svojim majkama. I većina, tri četvrtine svih ispitanica, kako onih koje žive u vanbračnoj zajednici, tako i onih koje žive same sa decom, od države očekuje da pruži podršku samohranim vanbračnim majkama i njihovoj deci. Pre svega pomoć pri rešavanju osnovnih egzistencijalnih pitanja vezanih za zapošljavanje, novčanu podršku, stambena pitanja i smeštaj dece u vrtić, kao i lakšu i efikasniju proceduru za ostvarivanje prava. Potrebu za pomoći države u rešavanju sopstvenih egzistencijalnih problema iskazalo je tri četvrtine samohranih ispitanica i trećina onih koje žive u vanbračnoj zajednici.

Ovaj članak je nastao kao rezultat rada na projektu *Istraživanje demografskih fenomena u funkciji javnih politika u Srbiji* – III 47006, Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Literatura

- ANDERSSON, G. (2002). "Children's experience of family disruption and family formation: evidence from 16 FFS countries". *Demographic research*, 7(7), 341-363.
- BOBIĆ, M. (2006). "Blokirana transformacija bračnosti u Srbiji – kašnjenje ili izostanak druge demografske tranzicije". U Tomanović S. (ured) *Društvo u previranju: sociološke studije nekih aspekata društvene transformacije u Srbiji* (Beograd: Filozofski fakultet - Institut za sociološka istraživanja).

- BRADY, D., R. BURROWAY (2012). "Targeting, Universalism, and Single-Mother Poverty: A Multilevel Analysis Across 18 Affluent Democracies". *Demography*, 49, 719–746.
- BRZOZOWSKA, Z. (2014). "Births to single mothers: Age and education related changes in Poland between 1985 and 2010". *Demographic research*, 30 (52), 1445-1462.
- CHEADLE, J., R.P. AMATO, V. KING, (2010). "Patterns of non residential father contact". *Demography*, Vol. 47, No. 1 (february), pp. 205-225.
- COALL, D., R. HERTWIG (2011). "Grandparental Investment: A Relic of the Past or a Resource for the Future?" *Current Directions in Psychological Science*, 20(2), 93-98.
- CHALOUPKOVA, J. (2007). "Diferenciacie motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství?" *SDA Info* 2007, 1(2), 127-140.
- EUROSTAT (2013). Europe 2020 indicators – poverty and social exclusion. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Europe_2020_indicators_poverty_and_social_exclusion#How_do_poverty_and_social_exclusion_affect_Europe.3F, pregledano 19.03.2014.
- GAMUNDI, P. M., M. J. GONZÁLEZ, R.C. MARURI (2009). "Are Cohabiting and Being Married Different? Differences in the socio-demographic composition of partnerships in Western European countries". Paper presented on the *XXVI IUSSP International Population Conference*. <http://iussp2009.princeton.edu/papers/90723>.
- GORNICK, J., M. JÄNTTI (2012). "Child poverty in cross-national perspective: Lessons from the Luxembourg Income Study". *Children and Youth Services Review* 34, 558–568.
- GUBERNSKAYA, Z. (2008). Attitudes toward Cohabitation in 28 Countries: Does Marital Status Matter? *Population Association of America, 2008 Annual Meeting, New Orleans, LA, April 17-19*. <http://paa2008.princeton.edu/papers/80851>.
- HAMPLOVA, D. (2007). "Děti bez manželství nebo bez otců?" *SDA Info* 2007, 1(2), 141-154.
- HEUVELINE, P, J. M. TIMBERLAKE, F. F. FURSTENBERG (2003). "Shifting Childrearing to Single Mothers: Results from 17 Western Countries". *Population and Development Review*, 29(1), 47-71.
- HIEKEL, H., LIEFBROER, A., POORTMAN, A-R. (2012). "The meaning of cohabitation across Europe". *European Population Conference 2012*, Stockholm, 13-16 June 2012. <http://epc2012.princeton.edu/papers/120762>.
- KIERNAN, K. (2002). "Unmarried cohabitation and parenthood: here to stay? European perspectives". *Conference on Public Policy and the Future of the Family*, Syracuse, NY, October 25th 2002.
- KIERNAN, K. (2004). "Unmarried Cohabitation and Parenthood in Britain and Europe". *Law & Policy*, Vol. 26, No. 1, 33_55.
- KOVAČEK-STANIĆ, G. (2007). *Porodično pravo: partnersko, dečje i starateljsko pravo*. (Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost).

- LAPPEGÅRD, T., S. KLÜSENER, D. VIGNOLI (2014). "Social Norms, Economic Conditions and Spatial Variation of Childbearing within Cohabitation across Europe". MPIDR Working Paper WP 2014-002, January 2014.
- LELKES, O., ZOLYOMI, E. (2008) Poverty across Europe: The Latest Evidence Using the EU-SILC Survey. Policy brief October 2008. European Centre for Social Welfare Policy and Research, Vienna.
http://www.euro.centre.org/data/1226583242_93408.pdf.
- LIEFBROER, A., E. DOURLEIJN (2006). "Unmarried cohabitation and union stability: testing the role of diffusion using data from 16 European countries". *Demography*, 43(2), 203-221.
- MANNING, W., P. SMOCK, D. MAJUMDAR (2004). "The relative stability of cohabiting and marital unions for children". *Population Research and Policy Review*, 23: 135-159.
- McCLAIN, L. R., A. DE MARIS (2013). "A better deal for cohabiting fathers? Union status differences in father involvement". *Fathering*, vol. 11, No. 2, Spring 2013, pp. 199-220.
- OSBORNE, C., W. MANNING, P. SMOCK (2007). "Married and Cohabiting Parents' Relationship Stability: A Focus on Race and Ethnicity". *Journal of Marriage and Family* 69, 1345-1366.
- PENEV, G., B. STANKOVIĆ (2010). "Karakteristike vanbračnih rađanja u Srbiji u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka". *Stanovništvo*, XLVIII(2), 1-24.
- PERELLI-HARRIS, B., T. GERBER (2011). "Nonmarital childbearing in Russia: second demographic transition or pattern of disadvantage?" *Demography*, 48(1), 317-342.
- PERELLI-HARRIS, B. et al. (2012a). "Changes in union status during the transition to parenthood in eleven European countries, 1970s to early 2000s". *Population studies*, 66(2), 167-182.
- PERELLI-HARRIS, B. et al. (2012b). "The educational gradient of nonmarital childbearing in Europe: emergence of a pattern of disadvantage?" MPIDR Working Paper WP 2012-005, January 2012.
- PETROVIĆ, M. (2011). "Promene bračnosti i porodičnih modela u post-socijalističkim zemljama: zakasnela i nepotpuna ili specifična druga demografska tranzicija?" *Stanovništvo*, XLIX(1), 53-79.
- RZS (2013). Saopštenje broj 089 – god LXIII, 01.04.2013.
- SOBOTKA, T., L. TOULEMON (2008). "Overview Chapter 4: Changing family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe". *Demographic Research*, 19(6), 85-138.
- STANKOVIĆ, B., G. PENEV (2010). "Trendovi vanbračnih rađanja u Srbiji u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka u širem evropskom kontekstu". *Stanovništvo*, XLVIII(1), 1-24.
- TOMANOVIĆ, S., M. LJUBIČIĆ, D. STANOJEVIĆ (2014). *Jednoroditeljske porodice u Srbiji – sociološka studija*. (Čigoja štampa, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu).

- UGRENINOV, E., B. HVINDEN, V. NORDVIK (2013). "Can Work-family Policies reduce the poverty gap between one-parent and two-parent households?" COPE, March 2013.
http://cope-research.eu/wpcontent/uploads/2013/03/Can_WorkFamily_Policies_reduce_the_poverty_gap_between_one-parent_and_two-parent_households.pdf, 18.03.2014.
- VAN LANCKER, W., J. GHYSELS, B. CANTILLON (2012). "An international comparison of the impact of child benefits on poverty outcomes for single mothers". Centre for social policy.eu. Working Paper No.12 / 03, March 2012.
http://www.centrumvoorsociaalbeleid.be/sites/default/files/CSB%20Working%20Paper%2012%2003_Maart%202012.pdf pregledano 27. maja 2014.
- ZEMAN, K. (2007). "Transition of nuptiality and fertility onset in the Czech Republic since the 1990s - the role of women's education and its expansion". MPIDR Working Paper WP 2007-017, April 2007.

Biljana Stanković

Lone Mothers and their Network Support: Sociodemographic Research of Nonmarital Parenthood in Serbia

S u m m a r y

The aim of this paper is to identify and describe the difficulties faced by families with nonmarital children (especially single-parent), available help and support, participation of the father in raising a child, and expected institutional help. That represents a first step toward better understanding of these families. The paper presents part of the results of research carried out in Belgrade with the aim of insight into the phenomenon of nonmarital childbearing at the individual level. It was conducted on a sample of 100 respondents, mothers of nonmarital children, who attend preschool. The survey was anonymous, carried out by the interview method. For this purpose a questionnaire with more than 50 questions was made, standardized to a great extent.

In this paper, the focus is on the hardships and needs of the group of lone mothers. Though some issues take into account the answers of all respondents (21 cohabited mothers and 79 lone mothers), the analysis is largely related to the experiences and reflections of lone mothers. The 2011 Census data on prevalence of consensual unions and characteristics of persons living in them, as well as earlier data on the acknowledgment of paternity, do not indicate that nonmarital childbearing in Serbia takes place primarily in stable unions. It is realistic to assume that a large percentage of mothers with nonmarital children are lone mothers.

The research results are generally consistent with the findings of relevant studies from our and foreign countries. As the largest difficulties, lone mothers emphasize financial problems, unemployment, housing difficulties, and child care, as well as a pronounced feeling of loneliness. Most of them in solving problems and raising children rely on their parents and siblings, with whom they often live in the same household. Every fifth lone mother when faced with a major problem, and every ninth in everyday raising a child can count on the father of the child. About

a third of the children have no contact with their father, and as many fathers do not make any financial contribution. Actually, insufficient presence and participation of the father, in the lives of children and in daily performing parental responsibilities of their mothers, is one of the most important aspects that deserve the attention of researchers and policy-makers when it comes to lone mothers with unmarried children. The realization of children's rights in relation to financing and visitation the fathers after parental separation, is far more difficult than in divorced or widowed single-parent families.

Some considerations about measures of state and local community support can be based on the selected research results presented in this paper. Support measures are possible in multiple domains, social policy (financial support and assistance in employment), institutions of preschool education, as well as in health, education, pre-school and social system counseling services. Greater involvement of men in family life and parenthood stands out as a very important objective, as well as motivation of fathers to involve in raising their nonresident children, including financial support. Three-quarters of the total number of respondents expect the state support to lone unmarried mothers. Three-quarters of lone mothers and one third of cohabited mothers expressed the need for state assistance in solving their own most important existential issues.

Key words: *nonmarital childbearing, lone mothers, nonresident fathers, social support*